

Dr. BERENCZ JÁNOS tanszékvezető főiskolai adjunktus:

GYERMEKLELEKTANI MEGFIGYELÉSEK ANATOLE FRANCE MŰVEIBEN

*„Szeretem az értelmet, nem szeretem
a fanatizmust... Az értelem vezet és
felvilágosít minket...”*

(A. France: Az istenek szomjaznak.
V. fej. Brotteau szavai.)

Jómódú polgári szülők gyermeke az író hasonmása, Pierre Nozière. Önéletrajzi műveiben [1] reális képet fest Anatole France arról, hogyan cseperedik, fejlődik a kényeztető, szűk családi környezetben a kis Pierre, a múlt század 50—60-as éveinek Franciaországában.

Az író elvisz minket a gyermekszoba csendes, meghitt világába, szinte észrevétlenül tanúi vagyunk a kisgyermek mindennapi életének, részesei élményeinek. Különös közvetlenséggel vezeti az olvasót: a kis Pierre és az egyéb könyveiben szereplő gyermekek szemével nézzük olvasás közben a világot, velük emlékezünk, velük érzünk és képzeletünk az ő nyomukban tud a múltba szállni.

* * *

A kis Pierre szűkreszabott világa, magányossága a mesék, szinte biblikus-mágikus álomvilágába ringatják. Képzletében a bibliai történetek hatására az állatkert számított paradicsomnak. (Pierre Nozière, I. 11. l.)

Szinte időtlen szemlélődésben élt a kisgyermek a puha otthoni környezetben. Álomvilágából egy-egy megrázó gyermekkori élménye rázza fel.

Például a szomszédos szemüveg-árus öngyilkossága döbbsentette rá a kisgyermeket arra, hogy az élet nem játék és a világ nem nürnbergi dobozka. (Pierre Nozière, II. — 26. l.)

* * *

Anatole France meséskönyvében (Nos enfants) sok szemléletes esetét láthatjuk a gyermek érzelmileg telített világképének, időszemléletének.

Így például a kis Fanchon megkérdezi nagymamájától:

— Volt-e már valami, mikor még te sem voltál a világon?

Egy másik elbeszélésében a kislány, Jacqueline és kutyája, Miraut, régen ismerik már egymást. Mióta? Nagyon régen, „a dolgok kezdete óta, mert egyikük sem gondolja, hogy a világ létezett öelőttük. A világ, amint ők értik, fiatal, egyszerű és naív, mint ők.”

A két példából leszűrhetjük: A gyermek időszemlélete konkrét, az idő múlását is saját magával való kapcsolatában tudja csak elképzelni. Ez annak következménye, hogy a gyermek időbeli tapasztalati köre szűk határok között mozog.

* * *

A kis iskolásgyermek benyomásait, érzelmi reakcióit is szépen érzékelteti az író.

A kis Pierre első tanítónője érzélgős vénkisasszony, aki saját termésű, szentimentális költeményeivel traktálja a gyermekeket. Pierre az egyedüli, aki a versek olvasásakor elérékenykedik. Mikor a tanítónő beszélgetésbe kezd vele, a gyermek őszintén megmondja: a kisasszony nem veszi észre, hogy a gyermekek titokban játszanak az óráin. Sértődötten reagál a gyermek őszinte szavaira a tanítónő. Szép példa ez arra, milyen meg nem értéssel fogadják a felnőttek sokszor a gyermek őszinte, naiv válaszát. (Barátom könyve, II. 5.)

De nemcsak az iskolában fogadják ilyen kevés megértéssel a gyermek naivitását. Szerető szülei, maga édesanyja sem érti meg eléggé a kis Pierre gondolkodásmódját, szemléletét.

Három éves korában a gyermek az áruházban megkérdezi anyjától: Az ad-e pénzt, aki vesz, vagy az, aki elad. Anyja nem érti meg a kisgyermek tapasztalatlanságát, azt, hogy még nem képes eléggé pontos megfigyelésre és e kérdésből túlságosan messzemenő, rezignált következtetést von le: attól tart, hogy a gyermek sohasem fogja megismerni a pénz értékét [2].

Sokszor az édesanya sem méltányolja eléggé a gyermek érzékenységet. Amikor például a négy éves Pierre természet után rajzolgatott és dicsőkedve mutatta művét, nem méltatták figyelemre.

A gyermek erre sértődötten összetépte a rajzlapot.

„Ideges gyermek” — állapították meg róla hirtelenkedve a felnőttek. Nem vették észre, hogy éppen a nagyok érzéktlensége váltotta ki az idegességet, dacosságot.

* * *

Jól tudja az író, hogy a gyermek konkrét észjárását az iskola kevéssé veszi figyelembe. Egyik rövid elbeszélésében a számtanórára visz el minket [3]:

— Ha tizenkettőből négyet elveszünk, mennyi marad? — kérdezi a tanító.

A gyermek először azt válaszolja: négy. — Azután kijavítja: nyolc marad.

A gyermek elgondolkozik a válaszon. Nem tudja, hogy nyolc kalapról, almáról, vagy tollról van-e szó. Soká kínozza a gyermeket ez a probléma. Egyáltalán nem érti a számtant. De nagy tudója a szentek életének — teszi hozzá irónikus mosollyal az író.

A kisgyermek szemléletének konkrétsége, érzelmi telítettsége a gyermek ábrázolási képességében és az erről alkotott ítéletében, bírálatában is megnyilvánul.

Egyik elbeszélés festőművész kisfiáról szól [4]:

Michel, a festő fia nem érti, miért fest apja nőket.

— Ha megnövök, nem nőket festek, hanem lovakat, mert ez szebb — ábrándozik a kisfiú.

A gyermek szeret rajzolgatni. Egy ízben például tengerparton sétáló bácsit rajzolt. Négy gombja van a kabátján.

Ez maga a tökéletesség! — adja a meglegedés kifejezését a kisgyermek szájába az író.

Valóban, a gyermek naív naturalizmusa megkívánja, hogy a kabátgombokat is rárajzolja a képre. Vannak azonban a kis Michel rajzának hibái. De ezt már a felnőtt veszi csak észre: A bácsi szinte bekapja a fát, ez perspektíva hiba. — De ilyesmit legnagyobb mestereknél is megtalálhat az ember — teszi hozzá finom íróniával Anatole France.

Nem kerüli el a visszaemlékező író figyelmét, hogy a gyermeki konkrét, naív (kritikátlan) szemlélet, gondolkodás már jóval a serdülőkor előtt — a tapasztalatok, a reális ok-keresés hatására — tűnőben van.

Péterke 10 éves, mikor a vallás már nem csupán ábrándozás és mitosz a számára, hanem komolyan eltöpreng a vallási előírások értelmén. Sehogy sem tudja belátni, mi értelme van a gyónásnak...

Ha pedig a felnőttek kényszerítik, hogy gyónni menjen — hát színlel a gyermek. Nem hisz ugyan a gyónás erejében, a bűnbocsánatban stb., de azért kitalál bűnököt (nem fárasztja magát a hiábavaló „lelkismeretvizsgálat”-tal... és így járul a pap elé. (Barátom könyve, II. 8.)

Csupán az történt tehát, hogy a gyermek nem hisz az értelmetlen vallási előírásokban, nem is veszi komolyan a kötelezettségeit, de azért formálisan eleget tesz a felnőttek óhajának, színlel... Meggyőző ez a jelenet, mert érzékelteti: hogyan leszi éppen a vallásos nevelés, a vallási formások betartatása a gyermeket kétkedővé, formalistává, színlelővé!

* * *

A serdülőkor elején a koraérett Péter már politikai kérdéseken is gondolkodik. Például Napoleonról beszélget a felnőttekkel. Figyelemreméltóan önálló, érett, meggyőződése alakul ki Napoleonról: nem szerette, mert félmillió embert odavesztett a szerencsétlen oroszországi hadjáratban. (La vie en fleurs, V. fej.)

* * *

Nem reked azonban meg Anatole France a kisgyermek megismerésének, világképének pontos, hű megfigyelésen alapuló jellemzésénél, ábrázolásánál.

A gyermek és ifjú képzeletvilága, ábrándozása, cselekvési vágya, törekvése is megfelelő helyet kap műveiben.

A „Jean Servien vágyakozásai” című fiatalkori regényében — mint az már a címből is kiviláglik — központi helyet foglal el az ábrándozás.

A címszereplő Jean szegény könyvkötő gyermek. Az édesanyja mindenáron urat, valami kiváló nagy embert akar nevelni fiából. Ezért hagyja meg halálos ágyán, hogy a fiút latinra taníttassák, gimnáziumba járassák. A gyermek érzékeny, ábrándozó, szinte gyökértelennek érzi magát egész életében. Kétségtelen, hogy a gyermek magánossága, elszakadása társadalmi osztályától, a felfelé törekvésre nevelés és az ebből fakadó gyökértelenség hozzájárul ahhoz, hogy passzív ábrándozóvá, majd később dacos lázadóvá legyen. Tragikus végét leli a Commune idején [5].

Az ábrándozás, vágyakozás, mint a gyermek lelki sajátossága, motívuma, az író későbbi önéletrajzi könyveiben is fontos szerepet játszik. „Maga az élet is csupa vágyakozás” — olvashatjuk a kis Pierre-ről szóló művében [6].

A kis Pierre sokmindenre vágyott életében. Öt éves korában trombitára áhítozott. Betegsége idején színházat játszott egymagában úgy, hogy ujjait megszemélyesítette. Tehát képzelete, vágyai kisgyermek korában már eljutottak a valóságtól a gazdag képzeletig, az élettől a színházig. Ez a játékszínház — játékintézmény —, melynek mintája a külvilágban van, amint egyik magyar gyermeklélektani munka arra rámutatott [7].

Sokat olvashatunk arról, hogy mi ragadja meg a kisgyermek vágyait, mi tölti ki ábrándjait. Péterkének kisgyermek korában hosszabb ideig a szent remeték élete ragadta meg képzeletét, aktivitását. Eszményképe hosszabb ideig az önmegtágadó szent volt, aki mindenét elajándékozta [8].

A szülők, a környezet nem tudja megérteni a gyermek sajátos viselkedését, valóságos ajándékozási mániáját. Nem értik, miért hagyja el, ajándékoztatja játékszereit. Nem is gondolnak arra, hogy a kisgyermek érzelmes, befolyásolható képzeletére a vallásos mesék, nevelés ennyire erősen hatott: őszintén, szószerint értelmezte a vallásos eszményképek példáit. Jellemző a felnőttekre, mennyire nem veszik komolyan ezeket a példákat. Szinte megrökönyödtek a gyermek különös mániáján, csaknem hibbantnak tartották.

Finom, antiklerikális célzat nyilvánult meg: az író hatásosan bírálja a haszontalan, értelmetlen, vallásos eszményeket, azoknak káros, irreális voltát, rossz hatását a gyermekekre.

Később az iskoláskorban szociális irányba fordul a gyermek képzelete, cselekvési vágya. Valóságos jótékonyági láz fogja el. Barátjával együtt barangol, kutatja a rászoruló és szegénylős szegényeket, segíteni akar rajtuk. Vállalkozásaik azonban megghiúsulnak, vagy balul ütnek ki. Mintha azt példázná az író: a pusztán egyéni jótékonykodás nem oldja meg a társadalmi bajokat [9].

A felsőbb osztályokba járó serdülő Péternek és barátjának magasabbrendű ábrándjai, magasabbrendű tevékenységi vágya támadt. Barátjával együtt arról ábrándozik, hogy megírják Franciaország történetét, nem kevesebb, mint 50 kötetben. De már az első problémánál, Teutobochus király történeténél megakadnak. Nem is lesz aztán a könyvből semmi [10]).

* * *

A környező emberek, általában a társadalom élete, viszonylatai, különösen a felsőbb osztályban tudatosodnak fokozatosan a gyermekben. Péterre nagy hatással van iskolába menéskor az utca mozgalmassága. A munkába siető emberek példája érteti meg vele, hogy a munka mennyire lényeges az ember életében. E séták nyomán maradandó élménye, hogy később is élénken érdeklődik mindenféle mesterség iránt [11].

Az iskoláskorban a társadalmi osztálykülönbségekre is felfigyel a gyermek. Észreveszi az emberek különböző öltözködését, ennek függését az anyagi viszonyoktól.

Tipikus jelenet a „Jean Servien vágyakozásai” VII. fejezetében olvasható. A gyermek Jean meglátogatja barátját. A barát édesanyjának finom, választékos öltözete feltűnt neki, de egyúttal megsejti annak léha életmódját is. Az elegánsan öltözött asszonnyal kapcsolatban tűnik fel számára, hogy ő milyen egyszerű ruhában jár. Emiatt el is szégyelli magát. E szociális élménnyel együtt merül fel az első szexuális jellegű ábrándja is.

Az iskolai életben a közösségi érzés a tevékenységben is megmutatkozik. Jellemző példa rá a gimnazisták egyesület-alkotási mániája. Ez mutatkozik meg a „Pascal Akadémia” nevű társaság megalakításában. Ez azonban rövid életű volt, a megnyitás után nem is tartottak több összejövetelt [12].

Az író világosan látta, hogy a múlt század közepének iskolái, intézményei kevésbé nyújtottak teret a gyermek közösségi élményei, aktivitása kifejlődésére. A konzervatív pedagógia az egyoldalú tekintélytartáson és a gyermek passzív engedelmességén alapult. Ez csaknem teljesen gátolta — a gyermekből pedig kikívánczó — közösségi szellem kibontakozását.

A mi számunkra különösen érthető, hogy élete utolsó éveiben az író mennyire jogosan ítélte el fiatalkorának iskoláit, ezeknek az iskoláknak merev, uniformizáló fegyelmét. Teljes joggal, túlzás nélkül mondhatta, hogy az intézetekben a büntetés és a jutalmazás nem felelt meg a társadalmi élet követelményeinek, a pedagógusok félték a gyermekek szabadságától és aktivitásától [13].

* * *

Az előzőkben csupán néhány kiragadott, de tipikus példán keresztül mutattuk be, mennyire szemléletesen, sokszor igen találóan rajzolja Anatole France a kisgyermek és némelykor a serdülőkorú ifjú lelki sajátosságának fontos vonásait.

Az epizódokból, jelenetekből leszűrhető, mennyire konkrét, saját tapasztalatain alapuló, érzelmileg telített a gyermek megismerése, világképe. Leszűrhető az is, hogy a gyermek képzeletvilága, ábrándozása mennyire mély, milyen erős hatással van a gyermek tevékenységére. Egyes esetekben mennyire irreális cselekvésbe is sodorja a gyermeket.

Az is nyilvánvaló az elbeszélésekből, hogy a felnőttek gyakran mennyire kevésbé értik, vagy mennyire félreértik a gyermek megnyilvánulásait, motívumait.

* * *

Anatole France gyermeklélektani megfigyelései mély és pontos tapasztalásról, együttérzésről, közvetlenségről, megérteni-törkövésről tanúskodnak. Mégis nagy hiba lenne elfelejteni, hogy ezek nem tudományos általánosítás céljával íródtak és az egyes helyzetképekből semmiképpen nem vonhatók le tudományos törvények, gyermeklélektani általánosítások.

Az a tény, hogy a 3—6 éves kisgyermek gondolkodása konkrét, érzelmileg telített, kétségkívül helyes, objektív megfigyeléseken nyugszik. Ezt napjaink szovjet gyermeklélektana is vallja, amikor a kisgyermek gondolkodásának pre-analitikus vonásairól szól és vallja azt, hogy a kisgyermek általánosítási képessége primitív fokon mozog. (Lurija) [14].

Természetesen ehhez hozzá kell tennünk azt, hogy az ilyenféle világkép, világszemlélet reális oka a gyermek tapasztalatainak szűk körében, feldolgozási képességének kevésbé gyakorlott, tökéletlen voltában van.

A gyermek megismerési képességeire vonatkozólag e tanulságok tehát tudományosan megalapozottak.

Nem lehet azonban tudományosan — minden további feltétel és hozzátevés nélkül — általánosítani azt, amit a gyermek képzeletvilágáról, ábrándozásáról Anatole France elbeszéléseiben olvashatunk.

Az ábrándozás *túlzott mértéke*, a vágyakozás, a tevékenység *irrealitása* ugyanis csak bizonyos feltételek esetén, a gyermek sajátos környezetnek, neveltetésének hatásaként alakul ki. A kis Pierre képzelete azért olyan dús, tevékenysége sokszor azért annyira irreális, mert magányosan, túl sokat tépelődve, a felnőttek által kényeztetve nő fel.

A gyermek tevékenységének az a korlátozása, ami jómódú polgári családokban szokás, bizonyos tétlenségre készíteti a gyermeket. Ez vezet oda, hogy a gyermek hajlandó álomvilágot teremteni magának, amelyben szinte erősebben hisz és amelyben valósággal jobban tevékenykedik, mint a valóságban.

A korán munkára fogott parasztgyermeknél — amint az France egyik elbeszéléséből is látszik — más a helyzet [15], ott kevesebb a játék, az ábrándozás és jóval nagyobb helyet foglal el a fizikai munka, a reális tevékenység, az ebből fakadó siker-érzelem.

Hogy az író maga is tudatában van annak: a kis Pierre ábrándozását, álmodozását magányossága fokozza, talán mindennél jobban tanúsítja az öreg Nozière egyik kijelentése:

„Ez a gyermek — mondja az apa [16] —, akinek nincs testvére, ebben az elszigeteltségben az álmodozás egész kultuszát fejleszti ki, ami káros lesz a következőben. Az egyedüllét fokozza képzeletét és megfigyeltem már, hogy a feje chimérákkal van tele.”

Magának az írónak ez az élesszemű megjegyzése cáfolja a polgári gyermeklélektannak a gyermeki világkép és képzelet szükségképpen mágikus-animista mivoltáról szóló tételeit. Egyúttal nyilvánvaló, hogy Anatole France műveit nem lehet az ilyenféle tételek bizonyítására vagy illusztrálására felhasználni.

Amikor ugyanis a kis Pierre Nozière öt ujjával színházat játszik, valóban megszemélyesíti egy-egy ujját. Ez azonban nem képzelete „sajátosan gyermeki, animista” jellegéből fakad, hanem magánosságából, betegségéből, abból, hogy esetleg nincsenek valódi bábuk a közelben —, tehát körülményeiből, neveltetéséből. Ez a tünet tehát —, amely speciális helyzetben mutatkozott meg — semmiképp sem általánosítható tudományosan általában az egész kisgyermekkorra, minden kisgyermekre vonatkozóan.

* * *

A figyelmes olvasónak nincs kétsége abban, hogy a gyermek számára nyúg a kényeztetés, a túl sok tilalom, a szülők túlzott féltése. Ezek ugyanis gátolják a gyermeket szabad mozgásában, játékában. Ezért írta Péterke Alfonzot, a szegény csavargógyermeket: az szabadon játszhat, fára mászhat, annak nem kell állandóan féltenie ruháját, mint neki. (Barátom könyve, I. 5.)

A felnőttek — különösen a jómódú polgári szülők — sok nevelési hibát követnek el, ez nagyon élesen kirajzolódik Anatole France emlékeiből. Védik, óvják, kényeztetik a gyermeket, ez igaz. Ugyanakkor viszont sok értelmetlen tilalommal gáncsolják, távol állnak tőle.

Nem értik azonban jobban a múlt század második felének hivatásos nevelői sem — kevés kivételtől eltekintve — a gyermeket. Ridegen, szeretetlenül kezelik, magoltatják — ahelyett, hogy kíváncsiságát, természetes tudásszomját, aktivitását élesztgetnék. (Szemléletes példa erre Préfère kisasszony a „Bonnard Sylvestre vétké”-ben.)

* * *

A gyermek szabadságra, játékra, tevékenységre vágyik. Arra, hogy élje a maga vidám életét társai közt és megtalálja helyét a társadalomban, a felnőttek közt. A felnőtteknek pedig megértéssel és szeretettel — sok megértéssel és igazi, a gyermek valódi fejlődését elősegítő szeretettel — kell elősegíteniük a gyermek érlelődését, felnőtté válását.

Talán ebben foglalhatjuk össze a lényegét azoknak a gazdag tanulásoknak, melyeket Anatole France-nak, a nagy demokrata, humanista írónak finom gyermeklélektani megfigyeléseiből szülők és nevelők, mai szülők és mai nevelők is, leszűrhetnek.

IRODALMI UTALÁSOK

- [1] Anatole France önéletrajzi művei: *Le Petit Pierre*, *Le livre de mon ami* (Barátom könyve), *Pierre Nozière*, *La vie en Fleurs* (Virágzó élet). — Közvetettebb, több-kevesebb önéletrajzi jellegű írt elbeszélések: *Le crime de Sylvestre Bonnard* (Sylvestre Bonnard vétké), *Les desirs de Jean Servien* (J. Servien vágyakozásai).
- [2] *Le Petit Pierre*. VIII. fejt. 60. l.
- [3] *Nos enfants* (Gyermekeink) című kötete *L'école* (Az iskola) című elbeszélése.
- [4] Az előbbi kötetben *L'artiste* (A művész) című elbeszélése.
- [5] A regény, mely A. France fiatal korszakából való, I. sz. KOVALEVA értékelése szerint (Tvorcsesztvo A. Franza v. godü perelema 1889—1895. — Izd. Leningradskovo Universziteta, 1957. 6—7. l.) — reakciós célzatú, mert a Kommunizmust mint a pusztító ösztönök feltörését, mint szenvedés és pusztulás okozóját ábrázolja. A főhős nem valódi forradalmár, hanem gyökértelen, dacos lázadó.
- [6] *Le Petit Pierre*, IX. fejezetében.
- [7] Vö. Mérei Ferenc: *A gyermek világnézete*, 1945. (Anonymus kiadás, 28—30. l.) Említi A. France gyermeklélektani megfigyeléseit, Hermann Alice „Emberré nevelés” (Bp. 1947. Föv. Irod. Int.) című műve is.
- [8] *Le livre de mon ami*, II. fejt. 1.
- [9] *La vie en fleurs*, I. fejezet. Ugyanígy vélekedik az író tudós alteregója, Bergeret professzor is. (M. Bergeret a Paris című művében.)
- [10] Érdemes utalni arra, hogy egészen hasonló jellegű és kimenetelű volt Flaubert „*Éducation sentimentale*” (Az érzelmek iskolája) című műve két hősének irodalmi, illetve filozófiai mű megírására vonatkozó ábrándja, tervezgetése.
- [11] *Barátom könyve*. II. 11. 157. l.
- [12] *La vie en fleurs*. XIII. fejezet.
- [13] *La vie en fleurs*. XIV. fejezet. 179. l.
- [14] Vö. SZMIRNOV: *Szovjetszkaja pszichologija za 40 ljet.* — *Vaproszü psichologii*. 1957. 5. sz.
- [15] *Nos enfants* című kötet *Feuilles mortes* című elbeszélése.
- [16] *Le livre de mon ami*. II. 4. pont.

Dr. JÁNOS BERENCZ;

**Observations sur la psychologie de l'enfant dans les oeuvres
d'Anatole France**

Le grand écrivain démocrate-humaniste, Anatole France a démontré dans un nombre considérable de ses romans autobiographiques et dans autres récits quelques cas intéressants de la vision du monde, de la phantasie, des émotions de l'enfant. Il traite aussi d'un oeuil pénétrant les relations de l'adulte et de l'enfant, dans les années 1850—60 en France.

L'auteur de la dissertation critique en même temps les conclusions irréels, les généralisations exagérées, tirées par quelques psychologues du XXe siècle.